

Individualisering en ambivalentie in het bestaan van jongeren

Arjan Dieleman

Arjan Dieleman is senior docent bij de Open Universiteit. Correspondentieadres: Sociale Wetenschappen, Open Universiteit, Postbus 2960, 6401 DL Heerlen.

Inleiding

Individualisering en sociale integratie zijn in de EU hoofdthema's in de discussie over maatschappelijke veranderingen, zeker als daarbij de situatie van jongeren in het geding is (Beck et al., 1997; Du Bois-Reymond et al., 1998; Dieleman et al., 1999; Schnabel et al., 1999). Sommigen verwelkomen de individualisering en zien deze voornamelijk als een proces dat het jeugdbestaan verrijkt (Beck et al., 1997). Zij richten de schijnwerpers op de keuzemogelijkheden die de individualisering jongeren heeft gebracht. Anderen daarentegen leggen de nadruk op de verdwijning van zekerheden en de twijfel die dat veroorzaakt (Heitmeyer, 1995). Zij wijzen op een teloorgang van het bindend vermogen van sociale instituties en de gevolgen die dat heeft voor de sociale integratie [\[1\]](#).

Dezelfde ambivalentie die de discussie over dit onderwerp beheerst, treedt ook aan het licht in hoe jongeren in de EU de individualisering ondergaan en ervaren. De nieuwe golf van modernisering brengt niet alleen voordelen maar ook kosten met zich mee die onevenredig op de nieuwe generatie worden afgewenteld. Overal in de EU verkeren jongeren in een positie van relatieve deprivatie ten opzichte van oudere generaties (Chauvel, 1998; Diepstraaten et al., 1998). Want hoewel ook jongeren profiteren van de voortgaande welvaarts-groei en de individualisering doen zij dat minder dan generaties boven hen. Zij betalen een hogere prijs als het gaat om de flexibilisering van het bestaan, die zich vertaalt in een verlies aan zekerheden en een vergroting van risico's. Nederland is daarop geen uitzondering, hoewel de deprivatie hier geringer lijkt dan elders.

Dit artikel probeert aan de hand van surveyresultaten uit de late jaren negentig inzicht te bieden in de gemengde gevoelens die de individualisering onder Europese jongeren teweegbrengt. Eerst zal een globale schets worden gegeven van enkele belangrijke parameters van het moderne jeugdbestaan in de voornaamste EU-landen [\[2\]](#). Daarbij zal blijken dat zich een tweedeling voordoet tussen Noorden Zuid-Europa. Nederland hoort eerder bij de groep van Scandinavische landen dan bij West-Europa. Aansluitend volgt een korte analyse van hoe jongeren in de EU de individualisering en de gevolgen ervan ondergaan. De analyse vindt plaats aan de hand van uitkomsten van grootschalige surveys in diverse West-Europese landen. Daaruit zal blijken dat Frankrijk, Duitsland en in mindere mate Engeland naar verhouding de meeste pessimisten onder hun jongeren tellen.

Maatschappelijke ontwikkelingen

Het sociale landschap verandert. En hoezeer die uitspraak ook een cliché mag zijn, ze geldt in de eerste plaats voor jongeren. De wereld van vandaag lijkt in weinig meer op die van vijftig jaar terug. De maatschappelijke veranderingen zijn voer voor sociologen (Bauman, 1991; Beck & Beck-Gernsheim, 1994, 1997; Castells, 1996; Giddens, 1991; Schnabel, 1999). Onderwerp van hun

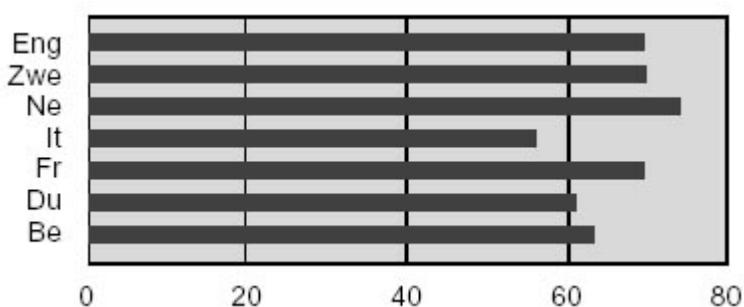
beschouwingen en discussie is de moderne industriële samenleving die op haar einde zou lopen. De belemmerende werking van staatsgrenzen en van ruimtelijke afstanden vermindert. Arbeid en productie worden mobieler. Fusies en samenwerking van bedrijven leidt tot schaalvergroting en integratie. Markten vervlechten, grenzen vallen weg. De invloed van nationale overheden en van nationale vakbewegingen neemt af. De nieuwe wereldeconomie van dienstverlening dwingt tot flexibilisering en doet een beroep op nieuwe bekwaamheden. Alertheid, initiatief en doorzettingsvermogen, sociale en communicatieve vaardigheden winnen aan belang boven concrete beroepskennis.

Maar ook op het sociale en culturele vlak voltrekken zich ingrijpende veranderingen. Pluralisering, multiculturalisering en subjectivering van de moraal werken een grotere culturele verscheidenheid en heterogeniteit in de hand die verregaande verdraagzaamheid noodzakelijk maakt en andere eisen stelt aan de omgang met elkaar.

Flexibilisering van de arbeidsmarkt voor jongeren

De eerste decennia na de oorlog bezat Nederland een betrekkelijk stabiele arbeidsplaatsenstructuur. Die stabiliteit en vastigheid gold ook voor de arbeidsloopbaan. Door diverse oorzaken zijn er echter nieuwe verhoudingen aan het ontstaan (Meijers, 1997). In de eerste plaats is de laatste decennia in alle geïndustrialiseerde landen de dienstensector in omvang toegenomen. Waar industriële arbeid verdwijnt, komt werk in de dienstensector ervoor in de plaats [3]. De dienstensamenleving is vooral een realiteit voor jongeren.

Voorts vraagt de dienstensamenleving om andere bekwaamheden en houdingen. In tegenstelling tot de industrie waarbij het gaat om de productie van goederen, om kennis en handvaardigheid, draait het bij de dienstverlening om contacten met mensen waarvoor sociale en communicatieve vaardigheden veel belangrijker zijn (Van den Brink, 1999; Dieleman et al., 1999; Inglehart et al., 1998). Tegelijkertijd ontwikkelt de economie zich naar een 24-uurs economie. De gebruikelijke dagindelingen en de daarbij behorende ritmen dreigen te verdwijnen.

Figuur 1: Percentage 15 tot 29 jarigen werkzaam in dienstverleningssector

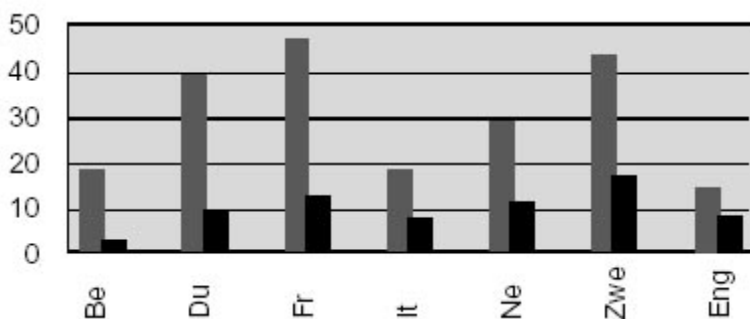
(Bron: Eurostat - Labor force survey, 1996) [4].

De marktwerking doet voorts zijn intrede op werkvelden en arbeidsterreinen die voorheen een ander regime kenden. De principes van competitie, efficiency en rendement leiden tot nieuwe arbeidsverhoudingen. De traditionele zekerheden verdwijnen. De werkdruk gaat omhoog. Een vaste baan of functie is met name voor starters op de arbeidsmarkt moeilijker te verkrijgen. Mede door de

komst van uitzendbureaus groeit het aantal tijdelijke banen, de arbeidsmobiliteit neemt toe en concrete beroepen maken plaats voor vage functiegebieden (Meijers, 1997).

Werkgevers willen vooral in de lagere sectoren van de dienstverlening liever werknemers met een instrumentele houding tegenover het werk die de geringe stijngsmogelijkheden voor lief nemen en er niet tegenop zien om regelmatig van baan of functie te veranderen of tijdelijk werkloos te zijn. Men verlangt van nieuwe werknemers meer flexibiliteit zowel wat betreft de arbeidsplaats en werktijden als de functie-inhoud.

Bijna de helft van de 15-24 jarigen heeft in Nederland een baan (CBS, 1999). Een kwart van de jongeren die werken, heeft een flexibele arbeidsrelatie en dat is beduidend meer dan in de totale beroepsbevolking. Die tendens doet zich voor in alle landen van de EU, zoals onderstaand histogram duidelijk maakt, waarbij het percentage jongeren in tijdelijke banen is afgezet tegen dat in de hele beroepsbevolking.

Figuur 2: Percentage jongeren in tijdelijke banen in vergelijking met het percentage in de hele beroepsbevolking

(Bron: Youth in the European Union 1997)

De ontwikkeling naar meer dienstverlening lijkt vooral voor meisjes gunstig uit te pakken, omdat zij vaak door de opvoeding thuis beter op dit type arbeid zijn voorbereid. De habitus van meisjes past beter bij hetgeen in de dienstensector aan communicatie vaardigheden wordt gevraagd. Omdat de traditionele industriële arbeid verdwijnt, verliest de industrie ook aan absorptievermogen voor die jongens die hun identiteit en trots van huis uit ontleen aan zware lichamelijke arbeid (Willis, 1983). Door hun gebrek aan werkervaring zijn laagopgeleide Nederlandse jongeren oververtegenwoordigd in de sectoren met veel laagge- schoold, ongeschoold of flexibel werk en wel voornamelijk in de horeca en de handel (De Beer, 1996). Elders in de EU is dat niet anders.

Een verschijnsel dat in bijna alle West-Europese landen een groot probleem is, is de hoge jeugdwerkloosheid.^[5] Bijna overal is het percentage het dubbele van dat van de rest van de beroepsbevolking. De jeugdwerkloosheid varieerde begin 1999 voor jongeren onder de 25 jaar van minder dan 10% in Nederland en Duitsland tot meer dan 25% in Frankrijk en Italië, waarbij Zweden, België en Engeland tussenposities innamen (Eurostat, 1999). Ook hier treedt dus een duidelijk verschil tussen Noord- en Zuid-Europa op. De jeugdwerkloosheid is veel hoger in de Zuid- Europese

landen met ruim 30% in Spanje en Italië. [6] Bovendien bestaan daar grotere verschillen tussen jongens en meisjes voor wie de werkgelegenheidssituatie dus het ongunstigst is.

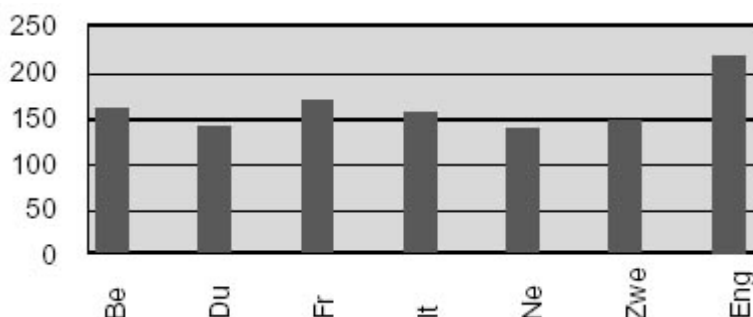
Vergrijzing en ontgroening

De geboorte-explosie van na de oorlog blijft de demografie van Nederland en andere Europese landen beïnvloeden. Van een kinderrijk via een jong land is Nederland nu een natie met een oververtegenwoordiging in de leeftijdsgroep tussen 40 en 60 jaar. Tegelijkertijd worden mensen door een betere gezondheid en betere voedingsgewoonten veel ouder dan vroeger. Dit leidt tot vergrijzing die naar verwachting haar top zal bereiken als de babyboomgeneratie tussen 2010 en 2035 de grens van de pensioenleeftijd overschrijdt. De komende jaren zal dus het relatieve aandeel ouderen verder stijgen. De verwachting is dat in de hele EU het aantal ouderen boven de 60 jaar de komende decennia fors zal toenemen, oplopend tot ongeveer eenderde van de totale bevolking in 2030 (Eurostat, 1998).

Tezamen zorgen vergrijzing en ontgroening er voor dat het relatieve aandeel van jongeren gestaag afneemt. De omvang van de leeftijdsgroep tussen 12-25 jaar bedroeg in 1993 in Nederland ongeveer 20% van de bevolking, maar zal naar verwachting de komende decennia dalen naar zo'n 15% (Ter Bogt et al., 1992). In de meeste andere EU-landen doen zich vergelijkbare ontwikkelingen voor. Het huidige aandeel 15-25 jarigen schommelt in de EU rond de 15%, steeds ongeveer een zesde van de bevolking (Green, 1998). Na het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs zal de ontgroening de komende jaren vooral merkbaar zijn op de arbeidsmarkt: minder nieuwkomers met bovendien binnen deze groep een stijgend percentage laagopgeleide jongeren van andere etnische oorsprong, omdat de bevolkingsaanwas bij deze minderheden relatief groter is.

Verlenging van de onderwijsduur

In alle EU-landen gaan leerlingen tegenwoordig langer naar school. Een toenemend aantal stroomt door naar het hoger onderwijs. De groei is explosiever in de Zuid-Europese landen (Spanje, Griekenland, Portugal) en geringer in de noordelijke landen (Scandinavische landen, Duitsland, Nederland). Engeland is een uitzondering. Lange tijd kende Engeland een groter aandeel jongeren dat na de leerplicht direct doorstroomde naar de arbeidsmarkt. Daar komt nu snel verandering in. Engeland is bezig, net als veel Zuid-Europese landen een relatieve achterstand weg te werken.

Figuur 3: Stijgingsindex van studenten in het hoger onderwijs voor verschillende EU-landen in de periode 1980/1981- 1994/1995. (1980/81=100)

(bron: Social Portrait of Europe, 1998)

Evenals in andere EU-landen volgt in Nederland de overgrote meerderheid van de jongeren na het voortgezet onderwijs nog een of andere vorm van hoger onderwijs (CBS, 1999) waarbij ze afhankelijk blijven van hun ouders. De jeugdfase duurt zo voor hen soms tot 23 of 24 jaar of zelfs nog langer.

De Europese landen verschillen van elkaar in het karakter van het vervolgonderwijs. In het algemeen is de toevloed naar de universiteit in zuidelijke landen groter dan in noordelijke landen. Dit heeft deels te maken met het ontbreken van adequaat hoger beroepsonderwijs in deze landen (Müller, 1999).

De snelle groei in deelname aan het hoger onderwijs bij het gelijktijdig achterblijven van de middelen leidt in veel landen tot frictieverschijnselen: universiteiten en hogescholen raken overbevolkt en zijn slecht toegerust om de toestroom op te vangen. Frankrijk en Duitsland zijn hiervan voorbeelden. De laatste jaren zijn er dan ook van de kant van studenten in verschillende landen herhaaldelijk protesten te horen tegen de verslechterende studieomstandigheden.

Ondanks dat een diploma steeds minder maatschappelijk succes garandeert, neemt het belang ervan nauwelijks af (Dronkers & Ultee, 1995). Was vroeger onderwijs een noodzakelijke en ook bijna altijd een voldoende voorwaarde voor een geslaagde loopbaan, tegenwoordig is onderwijs een noodzakelijke maar niet altijd meer ook een voldoende voorwaarde. De maatschappelijke functies die hoogopgeleiden bekleden lopen sterker uiteen dan vroeger. Een academicus die eindigt als postbode is geen onmogelijkheid meer.

Niettemin is de druk om goede prestaties te leveren op school en om een zo hoog mogelijk eindniveau te bereiken overal in de EU de laatste decennia enorm toegenomen. Hoger onderwijs blijft de toegangspoort naar het betere deel van de arbeidsmarkt dat om steeds hogere kwalificaties vraagt.

De stijging van het gemiddelde onderwijsniveau gaat niet gepaard met eenzelfde daling van het aantal voortijdig schoolverlaters zonder diploma. Sinds de jaren tachtig ligt dit in Nederland op 10% en neemt niet veel af, dat wil zeggen dat in Nederland ongeveer één op de tien jongeren de arbeidsmarkt betreedt zonder een voldoende startkwalificatie (SCP, 1994). Hun arbeidsmogelijkheden worden steeds geringer. Tot die kansarme groep behoren naar verhouding veel risicjongeren. Vaak gaat het om jongeren die reeds een langdurige geschiedenis van schoolverzuim achter de rug hebben. Meestal verlaten zij het onderwijs zonder enige kwalificatie en slagen ze er niet in een reguliere plek op de arbeidsmarkt te verwerven. Niet zelden komen ze ook in aanraking met politie en justitie. Onder de risicjongeren bevinden zich veel jongeren die afkomstig zijn uit een etnische minderheid. Zij zijn vooral te vinden in de grote steden met name in bepaalde wijken. De multiculturele vraagstukken zijn daarom vooral een randstedelijke aangelegenheid. Juist hier in de grote steden groeien veel jongeren van andere etnische afkomst in betrekkelijk ongunstige leefomstandigheden op (Veenman, 1999). Nederland staat met deze problemen niet alleen. Integendeel, elders, bijvoorbeeld in Duitsland en Frankrijk zijn deze problemen nijpender. Vooral de Franse banlieu's zijn berucht als no-go-areas.

Variatie in samenlevingsvormen

Het volledige kerngezin verliest gaandeweg steeds meer zijn monopoliepositie. Hoewel dit type gezin nog steeds de belangrijkste samenlevingsvorm is, daalt het relatieve aandeel volledige gezinshuishoudens gestaag, terwijl het aantal eenpersoonshuishoudens sterk toeneemt. Eén oorzaak is de vergrijzing waardoor het aantal alleenstaande weduwen en weduwnaars sterk is gestegen. Maar het is niet de enige oorzaak. Op jongere leeftijd gaan mensen al dan niet uit vrije wil steeds meer alleen wonen.

Ongeveer eenderde van alle huwelijken wordt weer ontbonden. Thans is ongeveer eentiende van alle Nederlandse gezinnen met een of meer minderjarige kinderen een eenoudergezin en eveneens ongeveer 10% van alle kinderen onder de 18 jaar groeit in zo'n gezin op (CBS, 1999). In de ons omringende landen zijn die percentages hoger: België 17%, Duitsland 14%, Frankrijk 16%, Engeland 22% (Eurostat, 1997). In verreweg de meeste van die gezinnen is de alleenstaande ouder een moeder.

Maar ook de volledige gezinshuishoudens zijn niet meer hetzelfde als voorheen. Vroeger was het normaal dat vader werkte en moeder het huishouden deed en voor de kinderen zorgde. Ook dat is aan het veranderen en in Nederland is die ontwikkeling opvallender omdat hier vroeger naar verhouding minder getrouwde vrouwen werkten dan elders in de EU. Nu werkt in Nederland nog maar bij een kwart van de paren met minderjarige kinderen alleen de vader. En bij vier van de tien werken beide ouders. Kort geleden in 1995 bijvoorbeeld was dat nog maar bij één op de drie paren het geval (CBS, 1999). Naast het traditionele kostwinnersgezin van vader, huismoeder en eigen kinderen zijn er dus andere samenlevingsvormen verschenen waarvan het tweeverdienersgezin, het eenoudergezin en het stiefgezin het meest voorkomen.

Een andere verandering betreft de stichting van een eigen huishouding. Veel jongeren blijven langer bij hun ouders wonen. Dat is vooral in de zuidelijke Europese landen het geval. In Spanje, Italië en Portugal woont meer dan viervijfde van de 20-24 jarigen bij de ouders. In de noordelijke landen, inclusief Frankrijk, is dat steeds ongeveer de helft (Eurostat, 1997).^[7] Hoewel jongeren geen moeite hebben met thuis wonen, zien de meesten in de EU dat toch als een beslissing die hun generatie door omstandigheden wordt opgedrongen (Eurobarometer, 1997). Als jongeren het ouderlijk huis verlaten, huwen de meesten niet onmiddellijk. Ze wonen flink wat jaren samen en voeren een gemeenschappelijke huishouding alvorens te trouwen. En het aantal dat zelfs die stap niet meer zet en kiest voor een al of niet contractueel geregelde samenleving stijgt. Omdat het uitstel en het afstel van een huwelijk in de EU massaal gebeurt, kan langzamerhand worden gesproken van een standaardpatroon. Het overgrote deel van de jongeren heeft daartegen ook geen morele bezwaren meer (Eurostat, 1997). Wel blijft het kerngezin of de ongehuwde variant daarvan de meest populaire samenlevingsvorm.

Dat het kerngezin de voorkeur geniet, wil niet zeggen dat er niets verandert in de verhoudingen tussen de gezinsleden. Was er in de jaren zestig vooral sprake van een gezinsindividualisering (Kooy, 1967), dat wil zeggen dat het gezin steeds meer op zichzelf kwam te staan los van buurt en familie, nu valt vooral de individualisering binnen het gezin op. Man, vrouw en kinderen ontwikkelen eigen leefpatronen waarbij de ruimere behuizing een handje helpt (Schnabel, 1999). Bovendien gaan de gezinsleden steeds meer op voet van gelijkheid met elkaar om. Strakke regels en gehoorzaamheid zijn ingeruild voor gezamenlijke afspraken die tot stand komen op basis van samenspraak,

uitwisseling van standpunten en overleg. De socioloog De Swaan heeft deze ontwikkeling ooit aangeduid als de overgang van een bevels- naar een onderhandelingshuishouding.

Die verschuiving doet zich in alle EU-landen voor, zij het dat ze andere benamingen heeft.^[8] Alleen de mate en het tempo waarin dit geschiedt verschilt. In de Noord-Europese landen heeft dit type opvoeding en gezinsfunctioneren al langer brede ingang gevonden en wel zodanig dat inmiddels van een dominante opvoedingsstijl kan worden gesproken (Rispen et al., 1996).

Variatie in de levensloop

De levensloop had vroeger voor velen een weinig veranderlijk karakter. De variatie was gering. Zowel het karakter en de volgorde van de diverse levensfasen als de tijdstippen waarop de overgangen plaatsvonden waren voor velen dezelfde, al verschilden de levenstrajecten natuurlijk wel naar sekse en sociaal milieu. Dit standaardkarakter is verdwenen. Tegenwoordig kunnen jongeren veel meer zelf kiezen hoe ze hun leven willen inrichten. Ze hebben daarbij niet alleen meer keuzevrijheid maar ook een grotere eigen verantwoordelijkheid.

Toch is de vrijheid vaak minder eenduidig dan wel wordt gesuggereerd. Soms overheerst het beeld dat jongeren kunnen profiteren van een grotere ongebondenheid en op elk moment nieuwe wegen kunnen inslaan als ze dat willen. Dit beeld is overtrokken. Dwingende en onomkeerbare keuzen zijn niet verdwenen en moeten soms juist op jongere leeftijd worden gemaakt. Een nieuw voorbeeld in Nederland is de tweede fase in havo en vwo. Vrij vroeg moeten leerlingen kiezen voor profielen die hun studiemogelijkheden verregaand vastleggen.

De overgang van jeugd naar volwassenheid verloopt minder abrupt dan vroeger. Er is een steeds langer durende schemerfase waar jongeren op sommige terreinen een grote mate van zelfstandigheid genieten maar op andere terreinen juist afhankelijk blijven. Zo volgen ze langer onderwijs, maar aan de andere kant spreekt de commercie ze steeds jonger aan als volwassen consumenten. Het huwelijk en het krijgen van kinderen schuift in de hele EU steeds verder op in leeftijd. Daarmee heeft het huwelijk z'n vroegere betekenis van grens tussen jeugd en volwassenheid verloren. Voor westerse jongeren begint in hun eigen ogen de volwassenheid met de aanvaarding van zelfverantwoordelijkheid en financiële onafhankelijkheid (Arnett, 1998). Dat geldt minder voor leden van etnische groepen komend uit minder moderne samenlevingen, waar het huwelijk rond het 20ste jaar de overgang van kind naar volwassene blijft markeren (Meijers, 1997).

De tweeslachtigheid van zelfstandigheid en afhankelijkheid leidt tot status inconsequenties; het vraagt van jongeren dat ze afhankelijkheid en autonomie kunnen afwisselen of combineren en vereist een voortdurend balanceren tussen twee werelden. De noodzaak daarvoor is het sterkst in milieus waar men thuis moet gehoorzamen, maar waar daarbuiten anderen, bijvoorbeeld leraren, voortdurend een appèl doen op eigen zelfstandigheid. Dit kan zeer sterk het geval zijn bij jongeren uit collectivistische culturen die in het westen opgroeien. Niet alle jongeren kunnen met de statusinconsequenties die het moderne jeugdbestaan veroorzaakt uit de voeten of willen dit accepteren en krijgen conflicten. Zo is het gebrek aan autonomie dat jongeren in het onderwijs ervaren niet zelden een reden voor voortijdig schoolverlaten. Als schoolsucces uitblijft, gaat de psychische belasting die gebrek aan autonomie veroorzaakt, zwaarder wegen. Men wil geld

verdienen, financieel onafhankelijk zijn en zelf kunnen beslissen over eigen doen en laten (Dieleman, 1997).

Technologisering van de samenleving

De nieuwe informatietechnologie verandert de dagelijkse betekenis van tijdruimteverhoudingen, bevordert globalisering en vergroot de communicatie- en integratiemogelijkheden op wereldschaal van industrie, wetenschap en beheer en organisatie. Maar daar blijft het niet bij. Meer dan vroegere technologische revoluties heeft ze ook directe invloed op de dagelijkse bezigheden van mensen (Castells, 1996). Daarbij is de informatie- en communicatietechnologie in de loop der tijd steeds meer op het individu gericht geraakt. Televisie, grammofoon, telefoon en later de computer waren eerst gemeenschappelijk bezit van een gezinshuishouden. Gaandeweg zijn ze echter individuele attributen geworden. De individualisering van de technologie wordt in de hand gewerkt door het feit dat hoogwaardige technologie steeds miniemere vormen krijgt. De miniaturisering begon voor jongeren met de walkman, later volgde de personal computer en laptop en sinds kort is er de mobiele telefoon. De informatietechnologie zorgt ervoor dat de dagelijkse leefwereld van jongeren ingrijpend verandert. Nu al brengen ze dagelijks gemiddeld zo'n twee à drie uur door in de imaginaire wereld van televisie, computer en Internet (SCP, 1998). Maar de verhouding tot die imaginaire wereld verandert ook: van een passief kijkgebeuren is het televisiescherm een middel geworden voor actieve betrokkenheid en interactie dat schoorvoetend zijn intrede in de school doet en in de toekomst de bestaande verhoudingen tussen leerkracht, leerling en lesstof diepgaand zal wijzigen.

Tabel 1: Minstens 1 keer gebruik van informatie en communicatietechnologie per week in %

Land	PC	WWW	CD-rom	E-mail	Geen
Be	44	4	13	2	51
Du	48	5	18	3	48
Fr	36	3	11	4	60
It	40	5	14	2	55
Ne	67	14	21	14	31
Zwe	65	31	25	25	31
Eng	46	9	12	9	53
EU15	43	7	14	5	54

(Bron: Eurobarometer 1997, eigen bewerking)

Nederland en Zweden komen uit bovenstaand overzicht naar voren als landen waarin het gebruik van informatietechnologie onder jongeren het meest verbreid is. Gegevens van Nederlandse vijftienjarigen laten zien dat inmiddels een kwart beschikt over een eigen PC, één op de vijf heeft een eigen mobiele telefoon (Volkskrant, 1 mei 1999). Al deze apparaten maken van het individu en de jongerenkamer een knooppunt van nieuwe media en nieuwe communicatie.

Afslanking en sanering van de verzorgingsstaat

Overal in West-Europa zijn de laatste decennia maatregelen genomen om de snel stijgende kosten van de verzorgingsstaat te stabiliseren of terug te dringen. De aanpassing van de sociale

voorzieningen vanaf de jaren tachtig heeft de jongeren in de EU echter onevenredig getroffen. Voor een aanzienlijk deel is aan de onderkant de overgang van onderwijs naar werk en naar zelfstandige huisvesting de laatste twintig jaar moeilijker en ingewikkelder geworden (Green, 1998). Zo zijn in Nederland bijvoorbeeld de lonen en de uitkeringen voor jongeren telkenmale verlaagd (Dieleman et al., 1999; Van Ewijk, 1994). In het algemeen is de inkomenspositie van laagopgeleide en werkloze jongeren in de EU naar verhouding slecht.

De landen in de EU hebben echter als het om sociale zekerheid gaat, verschillende tradities. De Scandinavische landen en Nederland besteden relatief meer van hun bruto nationaal product aan de sociale zekerheid dan landen in Zuid-Europa (ruwweg eenderde tegenover eenvierde van het BNP, zie Green, 1998). Die verschillen weerspiegelen zich ook in het gegarandeerde minimuminkomen aan jongeren die op steun van de overheid zijn aangewezen. Jongeren in Zweden en Nederland bijvoorbeeld kunnen rekenen op ongeveer twee keer zoveel ecu's als hun leeftijdgenoten in Italië en Spanje (Green, 1998). Dit neemt niet weg dat de bedragen overal te gering zijn voor het leiden van een zelfstandig leven; reden waarom ook veel jongeren thuis blijven wonen. Hetzelfde geldt voor studerende jongeren. Zij blijven aangewezen op de financiële bereidwilligheid van hun ouders. Studiefinanciering maakt nergens financiële onafhankelijkheid mogelijk, zodat in nogal wat landen de meeste studenten naast ouderlijke steun hun budget aanvullen met inkomsten uit bijbaantjes of vakantiewerk. Dat laatste gebeurt bijvoorbeeld in Nederland steeds meer. Het aantal jongeren dat tijdens de studie bijverdient bedraagt zo'n driekwart. De schatting is dat het gemiddelde inkomen van een universiteitsstudent bestaat uit de helft studiefinanciering, eenderde uit de bijdrage van ouders en eenvijfde uit betaald werk (Algemene studenten enquête KUN, 1998; Van Leeuwen, 2000). Desondanks blijft het jaarinkomen van studerende jongeren achter bij dat van de minst verdienende leeftijdgenoten (SCP, 1999). Ook als studerende jongeren zelfstandig wonen, hebben ze de hulp van hun ouders nodig. Of de financiële status van studerende jongeren boven een minimumniveau uitkomt, hangt dus af van eigen arbeid en de financiële mogelijkheden van de ouders waardoor deze een spilfunctie blijven vervullen in het leven van ook veel oudere studerende jongeren.

De geldelijke situatie van jongeren kenmerkt zich dus in hoge mate door afhankelijkheid. Naarmate de ouders minder kunnen of willen bijdragen, hebben jongeren ook minder te besteden. De zorgtaak van de ouders duurt doordat jongeren langer onderwijs volgen, aanzienlijk langer dan vroeger.

Subjectivering van de moraal

De morele invloed van godsdienst en kerk heeft aan belang ingeboet, maar niet overal even veel.

Tabel 2: Percentage jongeren dat zegt gelovig en praktizerend te zijn in verschillende EU-landen

Land	gelovig en praktizerend	gelovig maar niet praktizerend	praktizerend maar niet gelovig	alternatieve spirituele groep	niet gelovig	weet niet
Be	9	34	23	1	26	6
Du	17	33	12	1	30	7
Fr	9	44	4	1	37	3
It	41	46	2	–	8	1
Ne	15	26	5	2	47	4
Zwe	8	35	12	1	39	5
Eng	8	43	2	7	39	7
EU15	19	42	5	1	12	4

(Bron: Eurobarometer 1997, eigen bewerking)

Er doet zich een tweedeling voor tussen Noord en Zuid-Europa, tussen katholieke en protestantse landen. De meeste niet gelovigen bevinden zich in Nederland en de Scandinavische landen.

De kerkelijke voorschriften hebben plaatsgemaakt voor morele autonomie. Door psychologisering, dat wil zeggen door verspreiding van psychologische noties en begrippen onder steeds bredere lagen van de bevolking waar het gaat om zelfbeleving en zelfverantwoording, zijn personen in een veranderende verhouding tot zichzelf en anderen komen te staan (Jansz & Van Drunen, 1996). Een beroep op absolute waarheden ter verantwoording en rechtvaardiging van eigen denken en doen heeft minder waarde gekregen; ervoor in de plaats komt een ethiek van individuele autonomie en verantwoordelijkheid, van wederzijdse erkenning en van respect op basis van medemenselijkheid. Maar ook hier doen zich verschillen voor tussen het katholieke Latijnse zuiden en het meer protestantse Noord-Europa.

De subjectivering is hand in hand gegaan met liberalisering; vooral op het terrein van omgang en seks is een grotere vrijheid gekomen. De komst van de pil heeft de seksualiteit bevrijd van het risico van ongewenste zwangerschap en de levenslange gevolgen ervan. Gaat het onverhoopt toch mis, dan is in sommige landen abortus alsnog een uitkomst.

De leeftijd van de eerste coïtuservaring is de laatste decennia gedaald. Maar ook hier doen zich verschillen voor tussen Noord-Europese en Zuid-Europese landen. De leeftijd van de eerste coïtuservaring ligt gemiddeld in Noord-Europa lager dan in Zuid-Europa (SCP, 1998).[\[9\]](#)

Tabel 3: Het percentage jongeren in verschillende EU-landen dat positief staat tegenover:

Land	recht op euthanasie	recht van homoseksuelen op adoptie	recht van homoseksuelen om te trouwen	seks voor het huwelijk
Be	53	30	49	82
Du	56	35	43	87
Fr	48	43	56	91
It	24	21	40	83
Ne	82	64	80	90
Zwe	64	20	60	93
Eng	51	30	43	80
EU15	49	36	52	87

(Bron: Eurobarometer 1997, eigen bewerking)

Voortschrijdende individualisering en relatieve deprivatie

Als het om de bestaanscondities van jongeren gaat doen zich in alle EU-landen vergelijkbare ontwikkelingen voor. In Westerse landen worden de sociale veranderingen gekenmerkt door voortschrijdende individualisering. Dit proces neemt vele vormen en gestalten aan die echter convergeren naar één punt, namelijk de losmaking van het individu uit traditionele verbanden van milieu, gezin, buurt, school en kerk. Vijftig jaar geleden was Nederland overzichtelijk ingedeeld in rangen en standen, in stad en platteland, in volksbuurten en tuinvijken. De levensloop bestond uit vaste paden, uit standaardbiografieën. Men groeide op in een kerngezin, ging naar school, koos een beroep, trouwde en stichtte een gezin en voedde kinderen op; en dat alles volgens patronen die geloof-, sekse- en milieugebonden waren.

De overzichtelijkheid van toen is verdwenen. Het sociale leven is complexer en beweeglijker geworden. De levensloop is veel meer afhankelijk van eigen keuze, terwijl de diversiteit toeneemt. Tegelijkertijd zijn de vaste oriëntatiepunten van opleiding, religie, sekserol en beroep die houvast boden en zekerheid en vertrouwen gaven voor de toekomst verdwenen. Er wordt een groter beroep gedaan op eigen initiatief en eigen verantwoordelijkheid in de bepaling van de eigen levensloop, terwijl de toekomst ongewisser is en de risico's groter zijn dan in het nabije verleden. Niet alleen de hele economie maar ook de individuele levensloop krijgt een meer marktconform karakter waarbij garanties verdwijnen, prestaties belangrijker worden en risico's weloverwogen moeten worden genomen. Net zoals een bedrijf of een instelling moet de eigen levensloop worden 'gerund' als een moderne onderneming waarbij men zelf verantwoordelijk is voor rendement en profijt (Dieleman, 1997).

Opnieuw zijn het de jongeren die het meest indringend worden aangesproken. Alert en initiatiefrijk moeten jongeren inspelen op wisselende kansen en mogelijkheden. Ze worden verantwoordelijk gemaakt voor hun eigen biografie en arbeidsleven. De individualisering die in de jaren zestig als emancipatie is begonnen, is steeds meer uitgemond in een pressie tot eigen zelfstandigheid en eigen verantwoordelijkheid. Voor de Duitse sociologen Beck en Beck-Gernsheim (1994) is ze daarom veel van haar bevrijdend karakter kwijtgeraakt en is ze een maatschappelijk verschijnsel geworden waaraan niemand zich kan onttrekken en die nieuwe risico's in zich bergt. Met het verlies van gemeenschapsbanden die door familie, kerk en buurt in stand werden gehouden, verdwijnt ook het

traditionele sociale kapitaal waaruit steun en betrokkenheid konden worden gemobiliseerd. Het individu raakt meer op zichzelf aangewezen maar dat betekent niet dat het individu ook 'freischwebend' is geworden. Geloof, milieu en gezin verliezen weliswaar hun dwingende invloed maar daarvoor in de plaats komen nieuwe stuurmechanismen, aldus Beck, zoals opleiding, arbeidsmarkt enzovoort. De afgeslankte verzorgingsstaat bevat een 'mechanik der individualisierung' (1994, p. 14) die dus meer een maatschappelijke dwang is dan een neiging die uit afzonderlijke mensen voortkomt die geen beperkingen meer opgelegd krijgen. Er groeit een nieuw geheel van aanspreekvormen, via de arbeidsmarkt, via de sociale voorzieningen, de woningbouw en dergelijke die een appel doen op autonomie en die morele druk uitoefenen tot het leiden van een eigen leven.

De individualisering is zo ook tegelijk een nieuwe standaardisering, dat wil zeggen dat er een onontkoombare noodzaak is om de eigen biografie en levensloop te kiezen en te plannen en daarvoor verantwoordelijkheid te dragen. Die standaardisering wordt mede in de hand gewerkt door allerlei regelingen van de kant van de overheid (Van Veen, 1997). De materiële zorg bij economische tegenslag berust in een verzorgingsstaat bij de overheid. Maar dit principe wordt steeds meer verlaten. Sinds de jaren tachtig voert de overheid een ander beleid: ze eist meer economische zelfstandigheid van de burger en legt de verantwoordelijkheid daarvoor meer in handen van het individu (Van Veen, 1997). Ze stimuleert zo mede de voortschrijdende individualisering en doet daarbij een beroep op flexibiliteit. De westerse overheden zijn mede regisseur van de nieuwe individualiseringsprocessen, aldus Beck. Hij beklemtoont dat de sociale ongelijkheid door de individualisering niet afneemt, eerder treedt een verpersoonlijking van de sociale ongelijkheid op die het zicht ontnemt op de oorzaken ervan. De dynamiek van de sociale ongelijkheid blijft werkzaam maar onttrekt zich in toenemende mate aan de waarneming en de beleving van de actoren (Furlong & Cartmel, 1997).

Volgens Franse sociologen (Cohen, 1998) is de individualisering dan ook voor grote groepen uitgelopen op een 'fatum' dat veel mensen zonder al te veel enthousiasme ondergaan en waarvan de schaduwzijden steeds duidelijker naar voren komen. De keuzevrijheid slaat om in keuzedwang, het regelgeleide bestaan verkeert in ongewisheid die om voortdurende bezinning en zelfbeschouwing vraagt.

De Engelse socioloog Giddens (1991) spreekt bij deze ontwikkelingen van een reflexieve maatschappij. Op alle levensterreinen is reflectie vereist over steeds meer aangelegenheden. Wat vroeger vanzelf sprak, vraagt nu om doordinking waarbij er tegelijkertijd een wassende stroom van informatie is. Er is over elk onderwerp een veelheid van feiten, interpretaties, zienswijzen, standpunten en meningen die elkaar bovendien vaak tegenspreken. Temidden hiervan wordt van een jongere een persoonlijke keuze en verantwoording verwacht en moet hij of zij een levensloop uitstippelen zonder de vaste bakens van vroeger. Voor Giddens is het toegenomen reflexieve karakter van het bestaan een van de kenmerken die ons leven onderscheidt van dat van vroegere generaties. Dat betekent niet zozeer dat we meer zouden nadenken dan onze voorouders als wel dat de manier waarop we dat doen wezenlijk is veranderd. We hebben gebroken met het geloof in een gepredetermineerde orde, we laten ons in onze beslissingen leiden door de bevindingen van de moderne wetenschap, ondervragen de dagelijkse routines op hun betekenis en zin en benaderen de toekomst in termen van kansen en risico's. Dat vermeerderd de psychologische druk op individuen;

moderne reflectie betekent omgaan met onzekerheden en het maken van afwegingen hetgeen gemakkelijk angst kan oproepen.

Tegen deze achtergrond zijn de ontwikkelingen nergens voor jongeren in de EU onverdeeld gunstig. Jongeren hebben weliswaar kansen en keuzevrijheden die hun weerga in de geschiedenis niet kennen, althans niet op deze uitgebreide schaal. Maar aan de andere kant staan daar nieuwe risico's en onzekerheden tegenover. Zij profiteren minder van de welvaartsgroei en hebben meer aan zekerheid moeten inleveren dan oudere bevolkingsgroepen. De winst- en verliesrekening van alle veranderingen is niet eenvoudig op te maken. Met name laagopgeleide jongeren in de EU hebben sinds het begin van de jaren tachtig duidelijk terrein moeten prijsgeven, hun positie op de arbeidsmarkt is zodanig verslechterd dat ze een kwetsbare groep vormen zoals de hoge werkloosheid onder hen bewijst. Hoewel de laatste tien jaar hun positie in sommige landen door een aantrekkende economie licht is verbeterd, blijven ze overal in de EU het slechtst beschermd tegen de gevolgen van economische op- en neergang. Omdat allochtone jongeren zich naar verhouding vaak aan de onderkant van de arbeidsmarkt bevinden, geldt dat met name ook voor hen.

Tegelijkertijd blijven schoolgaande en studerende jongeren veel langer dan vroeger afhankelijk van hun ouders. En hoewel ze binnen de meeste gezinnen gesprekspartners zijn geworden die een stem hebben bij veel beslissingen, is hun invloed daarbuiten wisselend. Op sommige terreinen genieten ze een volwassen status (consument, vrijetijdsbesteding), op andere moeten ze zich schikken naar paternalisme en autoriteit van de kant van volwassenen. Hun leven zit kortom vol statusinconsequenties (Hurrelmann, 1994). Ze bewegen zich voortdurend tussen afhankelijkheid en onafhankelijkheid, tussen mondigheid en onmondigheid, vandaar dat ze ook wel een jo-jo-generatie worden genoemd (Pais, 1995). Een duidelijk spoorboekje voor hoe te handelen is er niet.

Dat veel ontwikkelingen in de EU voor jongeren vergelijkbaar zijn, neemt niet weg dat er belangrijke verschillen zijn tussen de EU-landen. Ruwweg kunnen we drie groepen onderscheiden: Zuid- tegenover Noord-Europese landen met daartussen de landen België, Frankrijk, Duitsland en Engeland. Hoewel Nederland geografisch in West-Europa ligt, behoort het duidelijk meer bij de groep van Scandinavische landen. De jongeren in Nederland en de Scandinavische landen zijn ten opzichte van Zuid-Europese leeftijdgenoten naar verhouding:

vaker niet-gelovig

liberaler in morele vraagstukken

meer werkzaam in de dienstverleningssector

talrijker in het gebruik van informatietechnologie

minder werkloos

beter sociaal beschermd

vroeger zelfstandig gehuisvest.

Surveyresultaten

In de jaren negentig zijn er in veel EU-landen grootschalige surveys gehouden naar opvattingen van jongeren over zichzelf, maatschappelijke veranderingen en hun verwachtingen van de toekomst. Door bevindingen uit belangrijke surveys in diverse landen te combineren en op elkaar te betrekken krijgt men inzicht in de levensinstelling van jongeren in de EU. Wat volgt is een samenvatting van een deel van de resultaten zoals die uit de analyse van de surveys naar voren zijn gekomen. [\[10\]](#) We beperken ons hier tot de vraag of en in hoeverre een individualistische oriëntatie vat heeft gekregen op de EU-jeugd en met welke belevingen en onzekerheden dat gepaard gaat.

De bevindingen maken in de eerste plaats duidelijk dat persoonlijke levensdoelen voor de meeste jongeren bovenaan komen. Hoe belangrijk jongeren een geslaagde loopbaan voor zichzelf vinden op school en in het werk, is nagegaan in het Euronetonderzoek (Alsaker & Flammer, 1999) waaraan ook Franse en Duitse jongeren meededen. De gemiddelde score ligt ver boven het schaalgemiddelde. Anders ligt het voor de sociale verantwoordelijkheid die men later wil aangaan door nuttig te zijn voor het eigen land en door de zorg op zich te nemen voor de eigen ouders. De gemiddelde score ligt hier een stuk lager en komt voor Frankrijk en Duitsland nauwelijks boven het schaalgemiddelde uit.

Volgens de Duitse Shelljeugdstudie (1997) vindt bijna tweederde van de jongeren dat onafhankelijkheid, doorzettingsvermogen, bekwaamheden ontwikkelen en van het leven kunnen genieten belangrijke eigenschappen zijn. Maar eenvierde vindt dat bijvoorbeeld van 'je kunnen aanpassen'. Bij de Italiaanse jongeren vindt eveneens tweederde dat zelfverwerkelijking een heel belangrijk levensdoel is. Nog geen kwart daarentegen vindt dat van 'maatschappelijke betrokkenheid'. Bij religieuze en politieke betrokkenheid is de instemming nog veel minder (Buzzi et al., 1997).

Komen tot zelfstandigheid en het dragen van verantwoordelijkheid zijn ook in Nederland verreweg de belangrijkste doelen. Uit onderzoek onder ouders, leerkrachten en jongeren blijkt dat hierover grote consensus bestaat (Klaassen & Leeferink, 1998; Veugelers & De Kat, 1998). De belangrijkste doelen zijn respect voor de eigen individualiteit en respect voor anderen. Een omvangrijk surveyonderzoek naar opvoeden in Nederland laat zien dat ouders opvoeding tot autonomie en eigen verantwoordelijkheid het voornaamste vinden (Rispen et al., 1996). In Nederland scoren echter sociale doelen als bijvoorbeeld 'rekening houden met anderen' nauwelijks minder (Klaassen & Leeferink, 1998; Veugelers & De Kat, 1998). Conformiteit krijgt wel een lagere score en een item als bijvoorbeeld 'ouders gehoorzamen' ontmoet veel minder bijval. Eenzelfde resultaat geeft het McGénération onderzoek in Frankrijk te zien. Ook hier staan autonomie en zelfvertrouwen bij ouders en leerkrachten bovenaan, samen met respect voor anderen (Montelh, 1997).

Anders dan de media doen vermoeden leidt de voortschrijdende individualisering niet tot een blind najagen van materieel succes. In Italië ziet nog geen 50% van de jongeren maatschappelijk succes als een belangrijk levensdoel. En in Duitsland vindt maar de helft veel geld verdienen een belangrijke eigenschap. In Engeland zijn, als het op carrière maken aankomt, opvallend genoeg jongens terughoudender dan meisjes, die hun mannelijke leeftijdgenoten dus in ambities zijn voorbijgestreefd (Wilkinson & Mulgan, 1995). Ook in Nederland krijgt een doel als 'prestaties leveren' niet die mate van instemming die men zou verwachten (Bronnenman-Helmers, 1999).

Een tweede belangrijke kant van individualisme is de controle en beheersing van de eigen levensloop. In hoeverre heeft men het gevoel het eigen leven in de hand te hebben. Dat gevoel gaat in westerse samenlevingen vaak samen met psychisch welbevinden. En ook hier heeft de individualisering zich doorgezet. In Zweden vindt meer dan 90% dat ze controle hebben over hun eigen toekomst. Uit het Euronetonderzoek (Alsaker & Flammer, 1999) blijkt dat jongeren zich in het algemeen meester voelen over hun eigen leven. Ze hebben die verwachting van controle ook ten aanzien van hun toekomstig werk. Maar als het daarentegen over school gaat, heeft de helft last van gevoelens van hulpeloosheid.

Een derde facet is of eigen inzet en inspanning ook worden gezien als leidend tot succes. In Zweden geloven 16-24 jarigen vaker dan oudere leeftijdsgroepen dat eigen inzet en inspanning de sleutel zijn tot succes (Vogel, 1994). Ook de meeste Duitse en Italiaanse jongeren geloven dat succes in werk en school afhangt van eigen prestaties.

Toch is het beeld minder eenduidig dan al deze gegevens suggereren. Nogal wat jongeren in de diverse landen zeggen last te hebben van besluiteloosheid en gevoelens van onzekerheid (o.a. Nederland, Italië, Duitsland, Frankrijk en Spanje). Voorts zijn er in de onderzoeken regelmatig aanzienlijke minderheden te vinden die zo niet een afwijzende dan toch een gereserveerde houding aannemen tegenover het beroep op eigen autonomie en zelfverantwoordelijkheid. De overheersende individualistische levensoriëntatie komt bovendien in een ander licht te staan als de kijk van jongeren op de maatschappij en de toekomst erbij wordt betrokken. Ondanks alle veranderingen en demografische verschuivingen heeft het kerngezin niets van zijn aantrekkelijkheid verloren. Gevraagd naar hun toekomstverlangens, kiezen jongeren overal massaal voor samenwonen of trouwen en het krijgen van kinderen, zodat het kerngezin verreweg de meest gewilde leefvorm blijft. Die voorkeur blijkt ook uit het belang dat aan het gezin wordt gehecht. Het is het voornaamste waarom men zich wil bekommeren, vaak belangrijker bijvoorbeeld nog dan werk of vrije tijd.¹¹

Ook het appèl op grotere flexibiliteit in de arbeid kan niet op brede steun van de jongeren rekenen. Een vaste baan blijft de voorkeur houden van de meeste jongeren in de EU (Eurobarometer, 1997). De wens is het meest verbreid in de Zuid-Europese landen (CIS, 1997) en wordt als een bijna onmisbare voorwaarde gezien voor het krijgen van kinderen. Jongeren uit Noord-Europa lijken hierin wat meer soepelheid aan de dag te leggen hoewel het om relatieve verschillen gaat. De overgrote meerderheid van jongeren in de EU wil liever zekerheid boven tijdelijkheid en verandering. De massieve voorkeur voor vast werk en zekerheid zou wel eens kunnen leiden tot een trendbreuk in landen waar arbeidskrachten en jongeren snel schaarser worden, zodat hun macht op de arbeidsmarkt toeneemt waardoor ze hun belangen beter kunnen doorzetten.

Een bron van onzekerheid en angst voor jongeren in veel EU-landen is de hoge jeugdwerkloosheid. In Duitsland, Italië, Frankrijk en Spanje noemt de overgrote meerderheid dat het ergste probleem. Velen vrezen dat ze er in de toekomst mee te maken zullen krijgen. Vooral in Frankrijk is werkloosheid een trauma. Hoewel Franse jongeren gemiddeld hoog opgeleid zijn, is de jeugdwerkloosheid er één van de hoogste in Europa. Werkloosheid is in de ogen van Franse jongeren een verschijnsel dat maatschappelijk en persoonlijk moeilijk te vermijden lijkt. De overgrote meerderheid van de Franse jeugd houdt er ernstig rekening mee wel een keer werkloos te worden. In

alle leeftijdscategorieën, ook bij de jongsten, bestaat die zorg. Vanaf negen jaar weet zowat iedere Franse jongere wat werkloosheid is en in de laatste klassen van de Franse basisschool meent bijna tweederde van de kinderen, evenals hun ouders en leraren, dat het hun later gemakkelijk kan overkomen (Montelh, 1997). In Duitsland is de bezorgdheid niet minder groot. Velen zien aankomen dat veranderingen in de wereld van de arbeid een blijvende en waarschijnlijk minder gunstige impact zullen hebben op hun bestaan (Heitmeyer, 1995; Shelljugendstudie, 1997).

Tegen deze achtergrond strijden pessimisme, angst en onzekerheid bij jongeren in belangrijke Europese landen om de voorrang. De percentages vallen hoger uit naarmate meer naar diffuse gevoelens van onbehagen is gevraagd. Tweederde van de Duitse jeugd ziet in 1997 de eigen toekomst zonder veel vertrouwen tegemoet. Dat is bijna een kwart meer dan in eenzelfde onderzoek uit 1991 (Shelljugendstudie, 1997). Eenzesde is ronduit somber gestemd en bijna de helft heeft gemengde gevoelens als het om de eigen vooruitzichten gaat. Driekwart van de Duitse jeugd is het eens met de uitspraak dat alles zo onzeker is geworden dat men op alles voorbereid moet zijn (Heitmeyer, 1995). Meer dan de helft van de Franse jeugd verwacht dat over tien jaar hun maatschappij racistischer en egoïstischer zal zijn geworden (Le Nouvel Observateur, november 1996). Uit de *consultation nationale* in Frankrijk (1994) blijkt dat van de Franse jongeren die hebben gereageerd bijna driekwart geen vertrouwen heeft in de toekomst. Bijna een kwart van de Franse jeugd kampt met wanhoopgevoelens over de eigen toekomst, zo leert een gezondheidsonderzoek (Choquet & Ledoux, 1994). Het overgrote deel van de Franse jeugd vindt voorts dat zij het moeilijker hebben dan hun ouders vroeger en verwachten dat hun kinderen het nog weer moeilijker zullen krijgen (INJEP, 1997). Drie van de vijf Spaanse jongeren achten de toekomst zo onzeker dat je beter bij de dag kunt leven. Maar een kwart meent dat de Spaanse maatschappij fair is tegenover jongeren. Driekwart vindt dat de maatschappij ten onrechte steeds meer van jongeren en jong volwassenen eist (CIS, 1997). Meer dan de helft van de Italiaanse jeugd zegt zich ongelukkig te voelen bij de manier van leven in hun land. Ruim een derde bespeurt grote risico's bij het nemen van beslissingen over de eigen toekomst (beroep, partner) maar lijkt te accepteren dat dit een onverbreekelijk kenmerk is van het moderne bestaan. Niettemin acht bijna een kwart zich incapabel om beslissingen te nemen en voelt zich daar ongelukkig over (Buzzi et al., 1997).

Twee van de vijf Belgische jongvolwassenen vinden dat de toekomst te onzeker is geworden om ver vooruit te plannen (Elchardus & Heyvaert 1990; Elchardus, 1997). Ruim de helft van de Nederlandse jongeren piekert over de eigen toekomst en eenvijfde doet dat veel. Eenderde zegt bang te zijn om te falen en zich onzeker te voelen als ze zelf beslissingen moeten nemen. Ook de helft van de Nederlandse scholieren verwacht overigens het later moeilijker te zullen krijgen (Nationaal scholierenonderzoek 1994).

In Duitsland is gekeken vanuit welke concepten jongeren naar de toekomst kijken (Heitmeyer, 1995). Alleen een minderheid kiest dan voor een ondubbelzinnige individualistische levensoriëntatie (40%): ze vinden autonomie en keuzemogelijkheden belangrijk en willen zelf beslissen hoe hun leven verloopt zonder daarbij veel waarde te hechten aan zekerheid en voorspelbaarheid. De rest kiest echter niet zo onvoorwaardelijk voor autonomie, de meesten wijzen die niet af maar willen wel liefst zekerheid in hun levensloop. Echte weigeraars van individualisering vormen slechts een kleine minderheid. Ook in Spanje en Italië wordt veel waarde gehecht aan zekerheid. Van aspecten die men aan werk belangrijk acht komt een vaste baan bij de meesten op de eerste plaats.

Kortom, overal in West- en Noord-Europa lijken de eigenschappen die passen bij een cultuur van autonomie en individuele verantwoordelijkheid massaal te worden geaccepteerd. Maar dat beeld krijgt een sombere ondertoon als verder uit de gegevens naar voren komt dat de toekomst met niet al teveel vertrouwen tegemoet wordt gezien. Twijfel, onzekerheid en gevoelens van machteloosheid spelen grote groepen jongeren in Europa parten waarbij de angst voor werkloosheid overheerst. Overigens wordt waar het om bezorgdheid en onzekerheid gaat, in de onderzoeken steeds een verband gevonden met opleiding. Bij de lageropgeleiden is het percentage voor wie de toekomst angst inboezemt steeds hoger dan bij de hogeropgeleiden.

Disconnected?

De meeste surveys onder jongeren in Nederland laten telkens weer zien dat het goed gaat met de Nederlandse jeugd (Meeus & 't Hart, 1993; Rispens et al., 1996; SCP, 1998). Eenzesde doet het minder goed en met een paar procent gaat het echt slecht, zo is de schatting. Ook als het om sociale betrokkenheid en vertrouwen gaat, lijkt er weinig reden tot zorg. Daardoor overheerst het beeld dat de Nederlandse jeugd zwelgt in geluk en tevredenheid (Volkskrant, 1 mei 1999). Als het al waar is, dan gaat dit voor de jeugd in de meeste EU-landen, en met name de grotere, zeker niet op. Gebrek aan vertrouwen en onzekerheid zijn wijdverbreid. Bij de interpretatie van al deze gegevens is echter voorzichtigheid geboden. De surveys zijn onvoldoende vergelijkbaar om definitieve conclusies te kunnen trekken. Maar de resultaten wijzen wel in een bepaalde richting. De waarden en normen voortvloeiend uit de individualisering mogen dan breed geaccepteerd zijn, ze gaan bij aanzienlijke minderheden in de EU gepaard met onzekerheid, besluiteloosheid en twijfel. De toekomst boezemt met name bij de Franse, Duitse en Spaanse jeugd weinig vertrouwen in. De hoge jeugdwerkloosheid zal hier zeker debet aan zijn. Ze is in de Franse samenleving een trauma dat zich maar niet laat oplossen. Maar ook bijvoorbeeld in Duitsland overheersen gemengde gevoelens als het om de toekomst gaat.

De nieuwe modernisering veroorzaakt volgens de Duitse socioloog Heitmeyer (1995) bij jongeren twijfel en onzekerheid. Jongeren waarderen de grotere keuzevrijheid maar willen tegelijkertijd de vroegere zekerheden die bijvoorbeeld het gezin, de familie, de verenigingen, de buurtgemeenschappen en het sociale zekerheidsstelsel hen boden, niet kwijt. Deze tegenstelling tussen behoefte aan geborgenheid en zekerheid aan de ene kant en verlangen naar vrijheid die echter risico's bevat aan de andere kant roept tegenstrijdige gevoelens en houdingen op. Heitmeyer schildert aan de hand van zijn onderzoeksresultaten een levensparadigma vol van ambivalenties (*Ambivalenz als Zentrales Lebensparadigma*) die de alsmaar voortschrijdende individualisering uitlokt en het risico van sociale desintegratie vergroot. Het bevat de volgende dilemma's:

De keuzemogelijkheden en de kansen op een bewuste eigen levensplanning nemen toe maar de berekenbaarheid van levenstrajecten neemt af.

De beslissingsmogelijkheden nemen toe maar ook de beslissingsdwang.

Er is meer kanselijkheid maar tegelijkertijd ook meer concurrentie.

Toename van individualisering maar ook van massastandaardisering.

Meer autonomie maar ook meer anomie.

Bevrijding uit een levensloopkorset maar daardoor ook grotere kans op ontworteling.

Meer individuele zelfconstructie maar ook destabilisering van levenssamenhangen.

Meer individualiteit maar ook grotere kans op vereenzaming en anonimiteit.

Verlies van zekerheden maar de behoefte eraan blijft en vermindert niet.

Verdwijnen van tradities maar daarmee ook van vanzelfsprekende conflictregulaties.

Verruiming en subjectivering van normen maar daardoor ook meer geldingsdrang en het recht van de sterksten

In het Engelse Seven Millenniumproject (Wilkinson & Mulgan, 1995) is een 'disconnection' index berekend die aangeeft hoezeer generaties zich onthecht voelen van de Britse maatschappij. Daarbij gaat het om de vraag in hoeverre jongeren zich kunnen vinden in uitspraken als 'ik ben er trots op buiten de maatschappij te staan' en 'ik voel me niet thuis in deze buurt'. De disconnection index blijkt het hoogst onder de 18-29 jarigen. Meer dan de helft van hen voelt zich niet meer betrokken bij de Britse samenleving. De disconnection index hangt bovendien samen met antisociale waarden van een grof hedonisme, plezier in geweld en risicogedrag en met een sombere kijk op de maatschappij. Soortgelijke verbanden vindt Heitmeyer (1995) in zijn onderzoek. Ambivalenties en maatschappelijke vervreemding lijken de gewelddisposities bij jongeren te vergroten. De individualisering biedt jongeren zeker veel keuzemogelijkheden en vrijheden maar er zijn ook schaduwzijden in de vorm van onzekerheden en ambivalenties. Als jongeren er niet in slagen hun wantrouwen te overwinnen en het gevoel ontstaat van 'ieder voor zich' zonder het basisvertrouwen te hebben dat de samenleving het goed met ze voor heeft, zijn de ambivalenties niet zonder maatschappelijk risico.

Literatuur

Algemene studenten enquête KUN (1998). Nijmegen: IOWO.

Alsaker, F.D. & Flammer, A. (1999). *The Adolescent Experience*. London: Erlbaum.

Arnett, J.J. (1998). Learning to stand alone: The contemporary American Transition to Adulthood in cultural and historical context. *Human Development*, 14, 295-315.

Bauman, Z. (1991). *Modernity and Ambivalence*. Cambridge: Polity Press.

Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (1994). *Risikante Freiheiten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

Beck, U., Giddens, A. & Lash S. (1994). *Reflexive modernization*. Cambridge: Polity Press.

- Beck, U. & Sopp, P. (red.) (1997). Individualisering und Integration. Neue konfliktlinien und neuer Integrationsmodus. Opladen: Leske + Budrich.
- Beck, U. (red.) (1997). Kinder der Freiheit. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Beer, P. de (1996). Laag opgeleiden: minder kans op een baan: meer kans op ontslag. ESB, 908-912.
- Bogt, T. ter, Praag, C.S. van & Krabbe, P.F.M. (1992). Jongeren op de drempel van de jaren negentig. Den Haag: VUGA / Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bois-Reymond, M. du, Poel, Y. te & Ravesloot, J. (1998). Jongeren en hun keuzes. Bussum: Coutinho.
- Brink, G. van den (1997). Hoge eisen, ware liefde. De opkomst van een nieuw gezinsideaal in Nederland. Utrecht: NIZW.
- Brink, G. van den (1999). Trends in gezinsonderzoek. Assen: Van Gorcum.
- Bronnenman-Helmers, H.M. (1999). Scholen onder druk. Den Haag: SCP.
- Buzzi, C., Cavalli, A. & Lillo, A. de (1997). Giovani verso il Duemila. Bologna: Il Mulino. Castells, M. (1996). The network Society. Oxford: Blackwell.
- CBS (1999). Jeugd 1999, Cijfers en feiten. Voorburg/Heerlen: CBS.
- Chauvel, L. (1998). Le destin des générations. Paris: PUF.
- Choquet, M. & Ledoux, S. (1994). Adolescents. Enquête nationale. Paris: INSERM.
- CIS (1997). Estudios CIS-instituto de la Juventud (1996 en 1997). Madrid: CIS.
- Cohen, D. (red.) (1998). France: les révolutions invisibles. Paris: Callmann-Lévy.
- DfEE (1996). Youth Cohort Study: Trends in the Activities and Experiences of 16-18 year olds: England and Wales 1985-1994. London: Department for Education and Employment.
- Dieleman, A. J. (1997). Van tobende puber naar lachende leerling. Comenius, 17, 147-159.
- Dieleman, A.J. & Lans, J. van der (red.) (1999). Heft in eigen handen, Zelfsturing en Sociale Betrokkenheid bij Jongeren. Assen: Van Gorcum.
- Dieleman, A.J. (2000). Als de toekomst wacht.... Assen: Van Gorcum (in press).
- Diepstraten, I., Ester, P. & Vinken, H. (1998). Mijn generatie. Tilburg: Syntex Publishers.
- Dronkers, J. & Ultee, W.C. (red.) (1995). Verschuivende ongelijkheid in Nederland. Sociale gelaagdheid en mobiliteit. Assen: Van Gorcum.
- Elchardus, M. & Heyvaert, P. (1990). Soepel, Flexibel, Ongebonden. Brussel: VUB-press.
- Elchardus, M. (red.) (1997). Jongeren en cultuur in beweging. Leuven: Davidsfonds.
- Eurobarometer (1997). Young Europeans in 1997. INRA (Europe).

- Eurostat (1996). Labor force survey. Luxembourg: Eurostat.
- Eurostat (1997). Youth in the European Union. From education to working life. Luxembourg: European Communities.
- Eurostat (1998). Social portrait of Europe. Luxembourg: Eurostat.
- Eurostat (1998a). Statistics in focus. Luxembourg: Eurostat.
- Eurostat (1999). Eurozone unemployment falls to 10.4 %. News release, no 47/99.
- Ewijk, H. van (1994). De verschuiving. De veranderde status van jongeren in de jaren tachtig. Utrecht: De Tijdstroom.
- Furlong, A. & Cartmel F. (1997). Young People and Social Change, Individualization and Risk in late Modernity. Buckingham: Open University Press.
- Giddens, A. (1991). Modernity and Self-identity. Cambridge: Polity Press.
- Green, D. R. (1998). Taking steps: Young people and social protection in the European union. A report for the European youth forum (<http://www.coe.fr>).
- Heitmeyer, W.H. (red.) (1995). Gewalt, Schattenseiten der Individualisierung bei Jugendlichen aus unterschiedlichen milieus. München: Juventa Verlag.
- Heitmeyer, W.H. (red.) (1997). Was treibt die Gesellschaft auseinander? Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Hurrelmann, K. (1994). Lebensphase Jugend. München: Juventa.
- Inglehart, R., Basanez, M. & Moreno, A. (1998). Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook.
- INJEP (1997). Les jeunes aujourd'hui. Paris: INJEP.
- Istat (1999). Rapporto sull'Italia 1999. Bologna: Il Mulino.
- Jansz, J. & Drunen P. van (red.) (1996). Met zachte hand. Opkomst en verspreiding van het psychologisch perspectief. Utrecht: Lemma.
- Jovenes en las encuestas. Bulletin numéro 4. <http://www.cje.org> .
- Jugendwerk der Deutschen Shell (1997). Jugend '97. Zukunftsperspektiven Gesellschaftliches Engagement Politische Orientierungen. Opladen: Leske + Budrich.
- Klaassen, C. & Leeferink, H. (1998). Partners in opvoeding in het basisonderwijs. Assen: Van Gorcum.
- Kooy, G.A. (1967). Het moderne gezin. Hilversum/Antwerpen: Brand.
- Leeuwen, J. van (2000). Zijn studenten arm? SCP (www.scp.nl).

Meeus, W. & Hart, H.'t (red.) (1993). Jongeren in Nederland. Een nationaal survey naar ontwikkeling in de adolescentie en naar intergenerationele overdracht. Amersfoort: Academische uitgeverij Amersfoort BV.

Meijers, F. (1997). Modernisering en de betekenis van de school. In Basiscursus Sociale Wetenschappen (pp 109-134). Heerlen: Open Universiteit.

Montelh, B. (1997). C'est quoi le travail? Autrement no. 174.

Müller, W. (1999). Wandel in der Bildungslandschaft Europas. In W. Glatzer & I. Ostner, Deutschland im Wandel. Opladen: Leske + Budrich.

Le Nouvel Observateur (1995). Ce que vous devriez savoir sur les ados. Le Nouvel Observateur.

Pais, J.M. (1995). Growing up on the EU periphery. In Chisholm (red.), Growing up in Europe. Berlin.

Rapporto 1997 sulla condizione dell'infanzia e dell'adolescenza in Italia, un volto o una maschera?. Firenze.

Rispens, J., Hermanns, J. & Meeus, W. (1996). Opvoeden in Nederland. Assen: Van Gorcum.

Schnabel, P. (red.) (1999). Individualisering en sociale integratie. Nijmegen: SUN/Nederlands Gesprekscentrum.

SCP (1994). Rapportage jeugd 1994. Rijswijk: SCP.

SCP (1998). Rapportage jeugd 1997. Rijswijk: SCP.

SCP (1998). Sociaal en Cultureel Rapport 1998, 25 jaar sociale verandering.

SCP (1999). Armoede monitor 1999. Rijswijk: SCP.

Shelljongendstudie (1997). zie Jugendwerk der Deutschen Shell.

Tonolo, G. (1999). Adolescenza e identità. Bologna: Il Mulino.

Veen, R. van (1997). Een geregelde toekomst: over veranderingen in de inrichting van het publieke domein. (Inaugurale rede) Enschede: Universiteit Twente.

Veenman, J. (red.) (1999). Maatschappelijke tweedeling en sociale cohesie. Assen: Van Gorcum.

Veugelers, W. & Kat, E. de (1998). Opvoeden in het voortgezet onderwijs. Assen: Van Gorcum.

Vogel, J. (1994). Living. Conditions, Values & Attitudes of Young Adults in Sweden. Summary of a report. Stockholm.

Wilkinson, H. & Mulgan G. (1995). Freedom's Children. London: Demos.

Willis, P. (1983). Learning to labour. How working class kids get working class jobs. Aldershot: Gower.

Noten

[1] Zie voor Nederland bijvoorbeeld de columns van Dorien Pessers in de Volkskrant en de discussie over de pedagogische opdracht van het onderwijs.

[2] Zie voor een uitgebreider overzicht Dieleman (2000).

[3] Het aandeel werkzaam in de dienstensector bedroeg 65% in 1996 tegenover 58% in 1986 (Social portrait of Europe, 1998). Hoewel de dienstensector geringer in omvang is in de Zuid-Europese landen dan in de Noord-Europese, zijn de groeipercentages er hoger.

[4] Spanje, Italië, Portugal en Griekenland zijn de landen waar de jongeren het minst werkzaam zijn in de dienstensector.

[5] In 1996 was vijf miljoen van de 40 miljoen jongeren onder de 25 jaar in de EU werkloos; dat is ongeveer 22% van de beroepsbevolking in deze leeftijdscategorie tegen 10% van de beroepsbevolking in de leeftijd van 25-59 jaar (Eurostat, 1998a).

[6] Binnen de landen bestaan vaak aanzienlijke regionale verschillen. Zo is de jeugdwerkloosheid in Zuid-Italië veel hoger dan in Noord-Italië. In Zuid-Italië is meer dan de helft van de mannelijke beroepsbevolking onder de 24 jaar werkloos en tweederde van de meisjes (Istat, 1999).

[7] In Italië woont van de 25-29 jarigen nog steeds meer dan de helft bij de ouders, een stijging van ruim 20% in vergelijking met 1990 (Rapporto 1997 sulla condizione dell'infanzia e dell'adolescenza). Ook in Spanje woont van de 25-29 jarigen meer dan de helft bij de ouders. Driekwart doet dat naar alle tevredenheid, maar dat neemt niet weg dat bijna de helft verlangend uitkijkt naar zelfstandige huisvesting (Jovenes en las encuestas. Bulletin numéro 4). 8. In Italië heet dat verschijnsel bijvoorbeeld de overgang van een famiglia autoritaria naar een famiglia dialogica (Tonolo, 1999) en in Frankrijk de overgang naar een 'style contractualiste' (Kellerhals 1991).

[8] In Italië heet dat verschijnsel bijvoorbeeld de overgang van een famiglia autoritaria naar een famiglia dialogica (Toronto, 1999) en in Frankrijk de overgang naar een 'style contractualiste' (Kellerhals, 1991).

[9] Rapporto sulla condizione dell'infanzia e dell'adolescenza in Italia, un volto o una maschera?, In percorsi di costruzione dell'identità (1997).

[10] De analyse is gebaseerd op de resultaten van de volgende surveys: *Europa algemeen*: Euronet Alsaker, F & Flammer A. (1999), Eurobarometer. (1997); *Duitsland*: Jugendwerk der Deutschen Shell (1997), Heitmeyer (red.) (1995); *Frankrijk*: McGénération, Montelh, B. (1997), INSERM Choquet, M., Ledoux, S. (1994), INJEP. (1997), La Consultation Nationale (1996); *Italië*: IARD, Buzzi et al. (1997), Cospes, Tonolo G. (1999), *Spanje*: Estudios CIS-instituto de la Juventud (1996 en 1997) *België*: Elchardus et al. (1990, 1997), *Engeland*: Seven Million Project, Wilkinson, H., Mulgan, G. (1995), *Zweden*: Nineties Report Puranen (1998), Living conditions, Vogel, J. (1994). Zie voor een uitgebreidere analyse en overzicht Dieleman (2000). 11. De massale voorkeur blijkt uit diverse Europese en nationale onderzoeken (o.a. Shell Jugend Studies, Jeugd 1999, Rapporto 1997 sulla condizione dell'infanzia e dell'adoelscenza, Living conditions, values & attitudes of young people in Sweden, Les jeunes aujourd'hui 1999 in Frankrijk, CIS 1996, 1997 in Spanje).

